

Дмитро Ващук

СУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ «СТАРОСТИ» НА ВОЛИНІ ТА «ВОЄВОДИ» НА КИЇВЩИНІ В КІНЦІ XV — ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XVI СТОЛІТТЯ

Уряди «старости» і «воєводи» у зазначений період були одними із найважливіших у Великому князівстві Литовському (далі — ВКЛ). У даній публікації ми звернемо увагу лише на один аспект їхньої діяльності — судовий, який знайшов відображення в офіційних державних юридичних документах, починаючи з того часу, коли Волинь і Київщина перейшли під безпосередню владу Литви¹.

Дана проблема майже не знайшла належного висвітлення в історіографії. Існують лише певні напрацювання С. Кутшеби², М. Любавського³, О. Галєцького⁴, Ф. Леонтовича⁵, М. Довнар-Запольського⁶, В. Поліщука⁷ щодо визначення загальнодержавного статусу вказаних категорій осіб. Однак цілісні спроби з'ясування їх практичної діяльності під кутом зору судочинства відсутні.

Насамперед відзначимо, що право на отримання уряду «старости» та «воєводи» давав привілей за підписом великого князя литовського (далі — в. к. л.). Однак у ньому чітко не визначались права й обов'язки «чиновника». Наприклад, 24 жовтня 1508 р. князь Юрій Гольшанський отримав привілей на київське воєводство: «Жикгимонтъ, Божьею милостью король и великій князь. Вызнаваемъ симъ нашимъ листом, што дали есмо воєводство Кіевское и замок нашъ Кіевъ отъ насъ въ держанье князю Юрію Олександровичу, и къ тому прирекли есмо ему давати въ каждый годъ по триста копъ грошей, для успоможенья»⁸. Тобто відомо лише, що воєвода призначався за бажанням володаря держави і перший мав сплатити 300 кіп грошей.

Дещо іншою була ситуація на Волині. Так, в 1480 р., присягаючи на вірність Казимиру Ягеллончику, луцький староста Олізар Шилович, отримавши привілей на даний уряд, писав: «А тежъ, што ми его милость полециль и далъ Лучоскъ держати,

маю тот город Лучоскъ держати верьно на короля его милость к Великому Княжству Литовському, а не маю его никому спускати, ани ко одной иньшой стороне, толко господару королю его милости и Великому Княжству Литовському»⁹. У підтвердному привілеї¹⁰ пану Федору Янушевичу на луцьке староство та маршалківство Волинської землі (5 січня 1507 р.) вказувалось: «...ему (Федору. — Д. В.) тоє староство Луцкое и маршалковство Волынское земли дал и полетил со всеми месты и зъ селми, и дворми, и зъ данями, с платы и приходы, и с припадъки, и со всеми приходы до того то староства и маршалковства [з] *старинны слушаючими держать, меть радить, справовать и посягнути доброволне* (курсив наш. — Д. В.)»¹¹. Таким чином, певну інформацію щодо функцій старости містить тільки другий документ, і то обмежену — зазначались загальні обов'язки.

Судова ж діяльність згаданих урядників до видання Першого Литовського Статуту 1529 р. регламентувалась нормами уставних земських грамот, або обласних привілеїв. Розглянемо спочатку приклад уряду «старости». Волинь в першій третині XVI ст. отримала два підтвердних привілеї — 1501 р. і 1509 р. Об'єктом аналізу головним чином будуть статті грамоти 1501 р.

Урядник відігравав одну з провідних ролей в судочинстві Волинської землі. Так, згідно з Ст. 1, до його компетенції входило послання судових виконавців — «децких», котрі мали «доставляти обвинувачених, коли необхідно і силою, до суду, чи приводити у виконання вирок»¹². Староста та його намісники спершу мали двічі надіслати листи до позовної сторони з вимогою з'явитися до суду. І лише після цього, коли останні не реагували на запити, посилався «децкий»¹³. Крім того, за редакцією 1509 р. в разі невиконання вимог «децкого» сплачувався штраф («децьковане»), а справу вирішували староста чи намісники¹⁴.

Водночас волинська шляхта забезпечувалась від можливого свавілля урядників. По-перше, староста не мав права самовільно проводити судові засідання і виносити вирок. Відповідно до Ст. 4, в разі отримання скарги на князя, пана або землянина він зобов'язаний був повідомити про її зміст в. к. л¹⁵. Останній надсилав листа з «наукою», згідно з якою урядник і здійснював правосуддя¹⁶. Так,

2 вересня 1491 р. «приказанем господаря нашого короля его милости (Олександра Ягеллончика. — *Д. В.*)» луцький староста Семен Юрійович та намісник крем'янецький Андрій Михайлович разом із князями та панами волинськими винесли вирок у справі земель крем'янецьких Андрія Німцевича, Василя Ігнатовича Цеценівських з князем Олександром Сангушком щодо маєтку Новосільце. «Приказ» був написаний наступним чином: «...абыхмо того досмотрели и справедливость тому вчинили»¹⁷. Також зауважимо: Є. Маховенко висловив припущення, що дана норма була вписана у привілей тому, що шляхта не довіряла суду старости і боялась корупції¹⁸.

По-друге, староста чи намісники не могли самостійно проводити судові засідання. На судовому процесі, крім старости і намісників, обов'язково були присутні князі, пани і земляни, що, вірогідно, «було продовженням з'їздів ради за Свидригайла»¹⁹: «**Ст. 16:** А князя и пана, и землянина старосте и наместьникомъ нашим одному ихъ не судити, маеть при себе посадити князеи и пановъ, и землянь, тоже мает его з ними судити»²⁰. Їх присутність диктувалася необхідністю, а не примхою шляхти, оскільки, як слушно зауважував М. Максимейко, «литовський уряд не володів необхідними відомостями про право, котре діяло в окремих областях... і часто лише вони (князі, пани і земляни. — *Д. В.*) могли засвідчити, яку норму права слід використовувати у конкретній справі, які повинності лежали на тій чи іншій землі, тій чи іншій особі»²¹. Наприклад, 13 травня 1503 р. луцький староста Семен Юрійович виніс вирок у справі князів Андрія Олександровича Сангушка і Федора Івановича Четвертинського щодо маєтку Звіняцьке в околицях Луцька. На суді князь Андрій говорив: «Не вем, которым обычаем держит князь Федор тое подворье», на що той відповів: «Тое подворье заставила мачуха твоя брату нашему, небожчику князю Юрью, в сороку копах грошей широкое личбы, и мы держим тое подворье в тых пенязех, и лист записный на то маем. И тот лист перед нами покладал... *И мы* (староста. — *Д. В.*) *о том помовившы с князьми, с паны их милостью* (курсив наш. — *Д. В.*), ино так ся нам всим видело, штож князь Андрій мает за тое подворье тые пенязи, отложить а отложившы тыи пенязи, сорок

коп грошей, маеть тое подворье к своей руце мети»²². Правда, норма не визначала точну кількість суддів.

По-третє, волинська шляхта отримала право самостійно судити власних слуг, що закріплено Ст. 5: «Такежъ били намъ чоломъ и жаловали, ижъ староста и намесьтники наши вины и заруки на нихъ берут и на ихъ людеи и людеи ихъ судячь а радячь. Ино мы имъ и тое отпустили»²³. Старосте и намесьникомъ нашимъ винъ и зарукъ на нихъ самыхъ и на ихъ людехъ не брати а людеи ихъ не судити и не радити, *судити имъ самымъ люди свои и вины брати кождому зъ своего чловека* (курсив наш. — Д. В.)»²⁴. Господар заборонив урядникам судити шляхетських людей та брати з них на свою користь судовий штраф («вину»). Це стало компетенцією чолобитників. Поклики до вказаного положення знаходимо в угоді від 21 травня 1522 р. князів Сангушків — Василя Михайловича з його братом та володимирським старостою, князем Андрієм Олександровичем щодо вирішення земельних, кримінальних та інших справ: «А што ся дотычет наших урядников и наших боярь и наших мещан и людеи наших, ино тые наши врядники и бояре и мещане и люди наши промежку себе мають ся правовати перед тыми полюбовными судьями нашими»²⁵, а мы сами своими парсунами (при) том не маем быти, а што тые суди верху писаные, полюбовные промежку ими найдут, то мы с obu сторон (маем) принятия, а которых людей промежку ними тые суди найдут виноватых, ино тыежъ суди тым виноватых мають роки покладати, *водлуг земское ухвалы* (курсив наш. — Д. В.), а мы вже сами промежку себе своими парсунами маем своих децких давати, на своих людей, хто кому будет виноват, без кождое отволокъ»²⁶. Тобто, укладачі угоди повністю переклали вирішення судових справ між своїми підданими на обраних суддів, причому без особистої присутності. Слід зауважити, що така процедура не відображена в уставній грамоті, але й водночас не суперечила чинному законодавству. Відповідальність за недотримання умов угоди визначалась грошовим штрафом: «А хтобы з нас не хотел тых судей послушен быти, тот мает заплатити господарю, королю Его Милости тысячу коп грошей, а оден другому пятсот коп грошей»²⁷.

Така практика, коли підлеглих людей судив окремих суддя, підтверджується іншими джерелами. Наприклад, 5 січня 1527 р. князь Лукаш Мартинович Свірський виніс вирок у справі між підданими Льва Роського Творянам та Лукашем Хохлами і Лук'яном Молотвичем з підданим князя Петра Михайловича Свірського Мишком Копоновичем, який вказаним вище особам починив великі кривди і шкоди. Обвинувачений мав скласти присягу на вчинені збитки, а князь Петро віддавав його князю Леву на вічність²⁸.

Проте відомі випадки, коли староста самостійно чинив правосуддя поміж шляхетських підданих, отримуючи за здійснення судової діяльності окрему плату²⁹. Нормативно це відображено у Ст. 7: «А далее старосте на замьку нашомъ судити князскихъ и паньскихъ и земляньскихъ людей, штося дотычеть розбою приличьного, кгвалть и всилство панское и панеи, шляхецькая рана, пожара, абы ся злодеиство не множило»³⁰. Це було можливим лише при скоєнні кримінальних злочинів чотирьох категорій: наїзд, згвалтування, нанесення тілесних ушкоджень шляхтичу, підпал, що було, на думку М. Володимирського-Буданова, «виключенням із загального правила про підсудність землевласницьких судів»³¹. Мотивом цього було, на наш погляд, недопущення поширення подібних кримінальних злочинів серед шляхетських підданих.

Так, 24 листопада 1528 р. волковийський державця, пан Матей Войтехович, отримав наказ від Сигізмунда I Старого вирішити разом із судьями справу поміж королівським дворянином, князем Тимофієм Івановичем Пузиною та маршалком, князем Андрієм Михайловичем Сангушком і князями Семеном Богдановичем Одинцевичем та Іваном Андрійовичем Полубенським. Останні обвинувачувались в скоєнні наїзду, а першочергове судове засідання здійснив староста: «...штож дей они сами своими парсунами з наместники и слугами своими на его (Тимофія. — Д. В.) поле дворное в Отнозе наездчали и потом врадниковъ и слугъ своихъ наславши на тоежь его поле мощно, кгвалтомъ людей его побили и сохи и бороны порубали, через заруки наши, о чомжо ихъ первой сего з нимъ судиль воевода Троцкий, гетман нашъ найвышший, староста Браславский и Веницкий, князь Костянтинъ Ивановичъ Острозский (курсив наш. — Д. В.)»³².

Показовою в багатьох відношеннях є також справа між паном Щасним Якимовичем з князем Дмитром Буремським (1528–1529 рр.). Перший подав скаргу луцькому старості Федору Михайловичу Чорторийському на князя, звинувативши його в скоєнні наїзду на маєток під час Великоднього посту, коли того не було вдома: «Хвос, свесть мою взяль, чоґо ж я о свест свою не мовблю. Нижли в тотъ же час *кгвалтовъне жону мою взял, и возил до замку своего, и соромотивъши зася жону мою отслалъ* (курсив наш. — Д. В.)». Потім Дмитро здійснив другий наїзд: «И зася, другим разомъ собравъшы ся и слугами, и людьми своими, и прехавшы мощне кгвалтомъ на именье на домъ мои, мене самого, жону и дитя мое збил, и слуги мои. С которого жъ бою колкос недел есьми лежалъ, ледва живъ засталъ. И в тотъ час, што есми мель пенязеи, золотыхъ, сребра, перель, шать и инъшихъ статковъ и домовыхъ речеи, то все ми побралъ — веч домъ розграбили, вышеи ста копъ грошей шкоды ми вчинил. А челяди неволное четверо взяль, а гумно мое властьное мощно кгвалтомъ вымолотилъ, и побралъ всего ми того збожжя, — жыта, пшениц, овъса, прося, — двесте копъ и трыдцать копъ без чотыр змолотилъ»³³.

Після цього пан Щасний домігся видачі собі охоронної заруки³⁴ «на господаря короля его милости сто копъ, а на замок — петдесят копъ, абы гумна моего не молотилъ». Однак це не зупинило злочинців: «А силою мощю прислалъ слугъ *своих* и с коньми своими, и казал слугамъ своимъ станьи, где был я своим конемъ месцо направилъ, выбита. И они кони мои с того месца збили и князя своего кони на томъ месцу поставили». І позивач вдруге отримав заруку збільшивши заставну суму до тисячі кіп грошей на господаря і 500 кіп на замок. Проте злодіяння не припинились: «И они, не дбаючы о заруку, кони мои съ стаини выбили, и стогъ сена моего властьного стравили, а силою мощью чотыры колоды овъса моего вымолочоного взял, *а слугу моего поселского на имя Ходора силою мощью судил, и вину на немъ взял* (курсив наш. — Д. В.). А въ другого слуги моего поселского силою мощью коня взяль, а конь пяти копъ стояль»³⁵.

Всі обвинувачення пан Щасний виклав ще на сеймі в Луцьку в 1528 р. Це дало підстави старості надіслати два позовних лис-

ти князю Дмитру з вимогою з'явитися до суду, а коли «онъ на позовы вашей милости перед вашою милостью не сталь, *и ваша милость служебника своего по него посылали* (курсив наш. — Д. В.), и онъ таки перед вашою милостью не сталь». Тому Федір Чорторийський разом із «...господинемъ отцемъ владыкою его милостью и с паномъ Якубомъ его милостью Монътовътовичом, старостою кременицькимъ, и князи, и паны, обьмовивъшы, которым на тотъ час пры нас были» зважаючи на «уфалу» права Волинської землі³⁶ «на конец на немъ всказу не чынили, и дали то есьмо до господара его милости». Сигізмунд I Старий написав листа із «наукою», щоб староста ще раз викликав князя Дмитра до себе на суд, і разом з тим господар заборонив останньому не виконувати вимогу. Д. Буремський на суд приїхав, але «...в отказе быти и того ся справити ему (п. Щасному. — Д. В.) не хотель, и пошол из замьку долов»³⁷.

При винесенні кінцевого вироку (9 червня 1529 р) були враховані всі порушені князем Дмитром артикули Волинського привілею: «И мы водле росказанья господарьского и *уфалы с права земли Вольньское* (курсив наш. — Д. В.) пану Щасному за бои его и жоны, и дитяти его всказали... всего сумою двесте копъ и семьдесятъ копъ, и копу грошеи, и четверо челеди, и двесте и трыдцать копъ безъ чотыр збозжя, што гумно вымолотиль, и чотыры колоды овъса на князи Буремскомъ всказали»³⁸.

Також староста за спеціальною вказівкою в. к. л. виступав суддею і в справах між підданими ВКЛ та Корони Польської. Такі повноваження, наприклад, отримав троцький воєвода, брацлавський і вінницький староста князь Костянтин Іванович Острозький 9 квітня 1523 р. «Абы твоя милость, — читаємо в королівському листі, — выехалъ с паны Коруны Полское на поправене границ межы земли Вольньское и Коруны Полскою, *и тежъ о кзвалты и кривды с obu сторон подданных наших* (курсив наш. — Д. В.)... И какъ твоя милость тамъ выедешъ, и твоя бы милость рачыль, с паны Коруны Полское... о всяки кривды подданных нашихъ досмотрети и справедливость чынити, какъ бы на обе стороны подданным нашимъ кривды не было»³⁹.

Важливим положенням уставних грамот Волині було право шляхти переводити судові засідання до великокнязівської канцелярії⁴⁰. Тобто, князь, пан або землянин, перебуваючи у суді, перед старостою чи намісниками могли заявити про своє бажання відвести справу безпосередньо до в. к. л., а урядники лише встановлювали термін появи перед господарем (Ст. 15)⁴¹.

Джерела фіксують досить значну кількість різноманітних справ, які відповідали нормі, що розглядається. Тому зупинимось на тих, які, на наш погляд, є найбільш яскравими. У грамоті князю Андрію Олександровичу (Сангушка) Олександр Ягеллончик повідомляв (27 липня 1503 р.), що на нього скаржився луцький городничий Петро Мушатич, «...штож дей ты его именьє скленьского землю, его нивы и сеножати и дубровы сам себе своею впорностью к своему именью к Звенече и отехал и отрубил, а его правом не взираючи». В. к. л. наказав розв'язати цю справу луцькому старості, маршалку волинської землі, наміснику кам'янецькому, князю Семену Юрійовичу із зауваженням: «Ино естлибы еси некаго не хотел перед князем Семеном к праву стати *и тыбы* (князь Андрій. — Д. В.) с ним очивисто перед нами стал, на который рок он тебе зазовет (курсив наш. — Д. В.) перед нас к праву сим нашим листом»⁴².

Були також випадки, коли володар забороняв переводити справу до себе. Так, в наказі Сигізмунда I Старого суддям володимирського старости князя Андрія Олександровича Сангушка міститься чітка вказівка, щоб разом із суддями луцького старости Федора Михайловича Чорторийського розв'язати суперечку між двома князями «...не откладаючи того до нас господаря» (25 вересня 1526 р.)⁴³. Однак судовий процес затягнувся настільки, що 28 січня 1530 р. король, на прохання А. Сангушка, написав листа до Ф. Чорторийського, де повідомляв, що той із сином Федором «...хотят с тобою очивисто мовити *перед паны радами нашими великого князьства Литовского и о том первый наш листъ позовный им до тебе дали* (курсив наш. — Д. В.)». І далі наказував: «...приказуем тобі, абы еси перед паны радами нашими, как Их Милость будут на сойме, стал и в том ся с ними расправил на тот рок, на который они тебе перед Их Милость позовут симъ нашим

листом». В разі неприбуття Федора, справа вирішувалась без нього «яко в правех будет стоять выписано»⁴⁴. Тільки тепер суд мав відбутись не у великокнязівській канцелярії, а на сеймі. Правда, розгляд судових справ на сеймах був надзвичайно обтяжливим. Особливо тому, що відтягував час, який необхідно було використовувати для вирішення негайних завдань, головне тих, заради яких і скликався сейм. Показовим в цьому відношенні є свідчення очевидця Віленського сейму 1528 р.: «...до вчорашнього дня, крім розгляду безкінечних скарг, обвинувачень і доносів, нічого більше не зроблено; я чув, як сам король декілька разів скаржився на те, що він пригнічений цими справами. Сейм, давно вже назначений а потім повторно обнародований, до цього часу ще не почався, говорять, що він повинен початися в перший день молодика; між тим на сейм приїхала велика кількість провінціалів, і вони витрачають час не без досади»⁴⁵.

Таким чином, розглянуті справи досить широко розкривають механізм вирішення різноманітних судових справ на Волині та ролі старости у цьому процесі відповідно до вищевказаних норм уставної земської грамоти.

Розглянемо тепер ситуацію на Київщині. До нашого часу збереглося три підтвердні привілеї місцевій шляхті: один — 1507 р. і дві редакції 1529 р. Різниця між ними полягає в тому, що зміст останніх двох ширший за перший, але що стосується регламентації судової компетенції воеводи — норми однакові і відрізняються тільки нумерацією. Нижче приводимо порівняльний аналіз статей, необхідних для з'ясування суті питання:

08. 12. 1507 р.

Ст. 14. А коли проступить боярынъ, ино наместнику нашему осудив и за руку дати до нас отложить, мы пак волни будемъ в тои вине взятии и отпустить.

Ст. 36. А о грабежы безправные такъ вставляемъ: коли бы ся который княз або пан а любо человекъ нашъ пожаловалъ нашему воеводе на князя або пана, або на боярина

01.09.1529 р.

Ст. 13. А коли проступить боярынъ, ино воеводе нашему осудивъ и за руку дати, до нас отложить, мы пакъ будемъ волни в тои вине взяти и отпустить.

Ст. 32. А о грабежы безправные такъ уставляемъ: коли бы ся который княз або панъ, або человекъ нашъ пожаловалъ нашему воеводе на князя або на пана, альбо на боярина

киевського, ино ему обослати его листомъ, абы перед ним къ праву стал; а пак ли бы на лист его не стал, ино послати децького и поставити къ праву, и седшы зъ князи и зъ бояры киевскими того досмотрети, и хто в томъ останеть винен, на виноватом суженое отъправити.

Ст. 37. А хто бы не вступаю у право перед нашим воеводою и отозвал ся на нас, на господаря, того пустити перед насъ, а призвавши их обеюх сутяжцовъ перед собою и дати имъ рок подобный перед нами стати. А которыи бы з них на тот рок перед нами къ праву не стал, выменяя службы наше або, Боже уховаи, немоцы, а отволокая правом, тогда воевода наш маеть мощно перед собою его къ праву поставити без кажьдого отъзываня перед насъ, и справедливост тому вчинить на обе стороне⁴⁶.

киевського, ино ему обослати листом по двакрыть, абы перед ним ку праву сталь, а пак ли бь на листы его не сталь, ино третии раз послати децького и поставити ку праву, и седши с князи и паны, и бояры киевскими, того досмотрет, и хто в томъ зостанеть винень, на виноватомъ суженое отъправити.

Ст. 33. А хто бы не уступая в право перед нашим воеводою отозвал ся до нас, господаря, того пустити перед нас, а призвавши их обеюх сутяжихъ перед себе и дати имъ рок подобный перед нами стати. А которыи бы с них на тот рокъ перед нами не сталь выменяя службы наше албо, Боже вховаи, немоцы, а отволокая правомъ, тогда воевода наш маеть мощно его перед собою ку праву поставити без кожьдого отъзыванья перед нас и справедливост маеть тому вчинить на конецъ⁴⁷.

Стаття 13 (14) дозволяла наміснику (воєводі) ще до ухвалення і виконання вироку віддати підсудного на поруки і повідомити про це великого князя, а вже від останнього залежало, стягувати чи не стягувати штраф⁴⁸. Подібну ситуацію знаходимо у кримінальній справі 7 липня 1528 р. між бояриною господарською Богданою Янушковою із Семеном Жабою. У позові вказувалось: «Жто жь ми кривды и кгвальты, и грабежы великие от его самого (С. Жаби. — Д. В.) и от людей его деють... К тому теж человекъ его Дацухъ приказаль ми человека, абых я его у домъ к пашни упустила, и по нем поручыл (курсив наш. — Д. В.), и за шкоду слюбиль. И ямъ на его слово того человека у свой домъ упустила къ готовой пашни, ино тотъ человекъ домъ тот мой весь распродалъ и головъщины почынилъ: такъ ми много шкоды учынилъ, якъ на 30 копъ грошей, и с того дому втекъ за порукою того Дацуха (курсив наш. — Д. В.)»⁴⁹. Очевидно, «чоловек Дацуха» був причетний до злочинів, які перелічуються Богданою на початку скарги, але

був відданий «на поруку» Дацуху, особі Семена, як це видно із джерела.

Дана стаття тісно пов'язана із так званим «вищим правом», тобто **переведенням судової справи безпосередньо до великокнязівської канцелярії (Ст. 37; Ст. 33)**⁵⁰, що фактично означало обмеження судової діяльності воєвод⁵¹. Для цього воєвода зобов'язаний був особисто встановити кожній із сторін у своїй резиденції термін («рок подобный») з'явлення до в. к. л. В разі, коли б хтось із сторін не зміг вчасно з'явитись (виняток складали земська служба або хвороба, при письмовому повідомленні), тоді справу остаточно вирішував особисто київський воєвода. Правда, процедура задекларованого механізму «переведення» не завжди дотримувалась. Так, при розгляді справи київських бояр щодо маєтків Тоганче, Товаров і Григорів (24 квітня 1494 р.), Іван Петрович подав позов до великокнязівської канцелярії на двоюрідного брата Кузьму Івашковича, вказуючи: «...они стояли у праве о тые два именія и о третье имене ..., передъ паномъ Мартиномъ Гаштолтовичомъ, какъ от отца нашего, короля е. м. (Казимира Ягеллончика — Д. В.), Киев держал (курсив наш — Д. В.)»⁵². Олександр Ягеллончик суперечку розв'язав відповідно до першого «судового листа». Приводом до перегляду справи, очевидно, стало невиконання М. Гаштольдом винесеного вироку.

В іншій судовій справі знаходимо підтвердження про **встановлення терміну розгляду**. Так, в. к. л. Олександр Ягеллончик повідомляв 23 березня 1499 р. київського воєводу Дмитра Путятича, що йому скаржились Михайло Павшич і чоловік його сестри Іван Семенович на князів Івана та Льва Полубенських «о именя, о отчину материзны ихъ, о Варевцы, а Уберновъ, а о Конотовъ». Далі володар зазначав: «И мы перво сего о томъ неоднократно писывали до князя Ивана, а до князя Льва Полубенских, абы они передъ нами къ праву стали и о том с ними розправили ся (курсив наш — Д. В.)»⁵³. И они на листы и приказане наше передъ нами къ праву не хотели стати съ ними очевисто». В зв'язку з цим Олександр Ягеллончик розпорядився: «Ино коли они передъ нами къ праву стати не хотели (курсив наш — Д. В.) и ты бы (Д. Путятич — Д. В.) Михайлу Павшицу а Ивашку Семеновичу въ тым име-

ня и отчизну материзны ихъ... увязане даль. А естли бы князю Ивану и князю Льву Полубенскимъ о том было до нихъ которое дело, и они нехай ихъ правомъ спирають, а о том со ими передъ нами очевисто мовять»⁵⁴.

П. Клепатський наводить ще одну цікаву справу, пов'язану із переведенням судової справи до господаря і ролі в цьому процесі воєводи. Близько 1521 р. віленський воєвода О. Гаштольд доручив своєму слугі Ленку продати в Орді деякі «речи». Повертаючись додому із товаром, бояриня Зубрикова в Черкасах «загамовала» всю його купівлю. Незабаром Ленко помер і його вдова розпочала судовий процес перед київським воєводою. В присутності відповідачки вона сказала: «Ты загамовала товаръ п. воеводинъ, а я его ни у-въ очи не видала; а п. воевода теперъ на мене того смотритъ и у-въ ыменье мое хочеть увязатися». В цьому відізвилися до панів-ради. У відповідності з побажанням обох сторін (головним чином Зубрикової), воєвода встановив рок на день св. Іллі, під загрозою втрати права і під зарукою⁵⁵ 1000 кіп грошей на господаря і 500 кіп на воєводу. В назначений день обвинувачувана не з'явилася, тому їй був винесений заочний вирок на користь позивача, згідно з яким київський воєвода мав «ошецовавши товаръ, тую суму пенязей моцне на той Зубруковой правити и Леньковой отдати»⁵⁶.

Дана норма залишалась в силі і після введення у дію Першого Литовського Статуту (далі — ПЛС). 2 лютого 1536 р. маршалок, пан Олександр Солтанович подав скаргу у великокнязівську канцелярію на старосту черкаського і канівського Василя Тишкевича, «штож дей он его власной земли хоромы моцно, гвалтом пожон і людей побил і к тому тивун его з людьми двох человеков пана Олександра поймавши у Гощове, збил и змучил и в нятство посажал безправно». Досить дивним способом, як для періоду дії ПЛС, відбувся суд: «людям его (старости — Д. В.) присудила копа (!) (курсив наш — Д. В.) тры копы грошей на людех его Гощовских и он дей людям своим того платити не кажет». Це і стало причиною подання позову до короля: «А так пан Олександр короля Его Милости просил, жебы тая жалоба его была записана. Ино король Его Милость розказал то для пришлого часу записати»⁵⁷. Варто заува-

жити, що відповідно до Р. 6, §. 1 ПЛС «перевід» справи на «вище право» загалом не практикувався і дозволявся лише у випадку порушення письмового законодавства: «...А естли бы ся видело водле сказаня которой стороне кривда, а бачила бы сторона, иж ей не подле права писаного всказано, тогда маеть листа просити в суде сказанья своего, которым обычаем сказали на нем. А судьи повинни будуть ему дати лист под печатью своею, а он маеть з оными судьями перед нами або на первом сойме говорити и лист тых судей вказати»⁵⁸.

Таким чином, «староста» та «воєвода» як урядники Волинської та Київської земель відігравали одну з провідних ролей в судовому процесі. Їх посади були першою інстанцією, де розпочинав свій розгляд будь-який судовий позов. Водночас, на прохання шляхти в. к. л. значно обмежив судову компетенцію як «старости», так і «воєводи», що стосувалось, головним чином, права шляхти судити власних підданих та переводу справи на «вище право». Причиною цього, на нашу думку, було не тільки прагнення унеможливити корупцію під час судових процесів, але й також загальна тенденція до розширення прав шляхетського стану, в тому числі і судових.

¹ Волинська земля в 1452 р. після смерті Свидригайла, а Київщина в 1471 р., коли помер Семен Омелькович.

² Kutrzeba S. *Historia ustroju Polski w zarysie*. — Część druga: Litwa. — Lwow, 1914. — S. 104.

³ Любавский М. *Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута*. — М., 1892. — С. 211–213.; Его же. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. — М., 1910. — С. 155–156.

⁴ Halecki O. *Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa Wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*. — Kraków, 1915. — S. 267.

⁵ Леонтович Ф. *Очерки по истории Литовско-русского права. Образование Литовского государства*. — СПб., 1894. — С. 191–192.

⁶ Довнар-Запольский М. *Украинские староства в первой половине XVI в.* — К., 1908. — С. 5; 14; 115.

⁷ Поліщук В. *Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564–1566 рр.* // *Укр. іст. журн.* — 2003. — № 2. — С. 7–10.

⁸ *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (далі — Акты ЗР)*. — Т. II. — СПб., 1848. — С. 57.

- ⁹ Lietuvos Metrika (1479–1491) (далі — LM). — Užrašymų knyga 4. — Vilnius, 2004. — P. 108; Акты ЗР. — Т. I. — СПб., 1846. — С. 68; Поліщук В. Луцький замковий уряд... — С. 8.
- ¹⁰ Вперше був наданий Олександром Ягеллончиком.
- ¹¹ LM (1499–1514). — Užrašymų knyga 8. — Vilnius, 1995. — P. 185.
- ¹² Krasauskaite M. Die Litauische Adelsprivilegien bis zum Ende des XV. Jahrhunderts. — Leipzig, 1927. — S. 45.
- ¹³ LM (1387–1546). — Vilnius, 1998. — Užrašymų knyga 25. — P. 101. Докладніше щодо «децких» див. статтю: Поліщук В. Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. // Молода нація — К., 2000. — С. 123–163.
- ¹⁴ LM. — Užrašymų knyga 8. — P. 279.
- ¹⁵ Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. — Т. V.: Соціально-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. — 2-е видання. — К., 1998. — С. 54.
- ¹⁶ LM. — Užrašymų knyga 25. — P. 102.
- ¹⁷ Arhiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaaka. — Т. I. (1366–1506). — Lwow, 1887. — S. 94.
- ¹⁸ Machovenko J. Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaitystėje (XIV–XVIII a.). — Vilnius, 1999. — P. 56.
- ¹⁹ Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły... — S. 277.
- ²⁰ LM. — Užrašymų knyga 25. — P. 103.
- ²¹ Максимейко Н. Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. — Харьков, 1902. — С. 122.
- ²² Arhiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków... — Т. I. — S. 150.
- ²³ На наш погляд, Волинь отримала першу уставну грамоту на початку 1452 р. (Vaščukas D. Voluinės žemės privilegijos (XV a. II pusė — XVI a. pradžia): datavimo ir protografo problema // Lietuvos istorijos metraštis. — 2003/1. — Vilnius, 2004. — P. 71–79.) Як видно з цитованого фрагменту, норма була пожалувана по скарзі представників шляхти на зловживання урядниками під час судових процесів. Очевидно саме через це судова компетенція старости була значно обмежена.
- ²⁴ LM. — Užrašymų knyga 25. — P. 102.
- ²⁵ Перший обрав собі суддею князя Василя Четвертинського, а другий — пана Михайла Семашковича. Саме вони, згідно угоди, мали вирішувати справу.
- ²⁶ Arhiwum książąt Sanguszków w Sławucie wydane przez Bronisława Gorczaaka, konserwatora tegoż archiwum. — Т. III. (1432–1534) — Lwów, 1890. — S. 231.
- ²⁷ Ibidem. — S. 231–232.
- ²⁸ Ibidem. — S. 299.
- ²⁹ Довнар-Запольский М. Украинские староства... — С. 115.
- ³⁰ LM. — Užrašymų knyga 25. — P. 102.
- ³¹ Владимирский-Буданов М. Хрестоматия по истории Русского права. — Вып. 2. — Изд. 4. — СПб., 1901. — С. 64.
- ³² Arhiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków... — Т. III. — S. 335.
- ³³ LM (1528–1528). — Vilnius, 2002. — Užrašymų knyga 15. — P. 146.

- ³⁴ Докладніше щодо «зарук» див. статтю: Kulisiewics W. Zaruka w praktyce administracyjnej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVII w. // *Czasopismo prawno-historyczne*. — 1985. — Tom XXXVII. — Zeszyt 2. — S. 123–137.
- ³⁵ LM. — *Užrašymų knyga* 15. — P. 147. Виділений текст свідчить про те, що князь порушив норму Волинського привілею про підсудність слуг своїм власникам.
- ³⁶ «А у правех наших земли Волыньское есть такъ уфала, — читаємо далі у справі, — хто кому которую кривду вчинить, ино взять у старосты два листы и его позвати; естлы за тыми не станеть, ино староста маеть по него служебника своего послати, а коли и за служебникомъ не станеть, ино на немъ всказати» (*Ibidem*. — P. 147).
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ *Ibidem*.; Любавский М. Областное деление... — С. 870–871.
- ³⁹ LM (1518–1523). — *[rašų knyga* 11. — Vilnius, 1997. — P. 144.
- ⁴⁰ Грушевський М. Історія України-Руси... — Т. V. — С. 299.
- ⁴¹ LM. — *Užrašymų knyga* 25. — P. 102–103.
- ⁴² *Arhiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków...* — Т. I. — S. 126.
- ⁴³ *Arhiwum książąt Sanguszków...* — Т. III. — S. 294–295.
- ⁴⁴ *Ibidem*. — S. 359–360.
- ⁴⁵ Цит. за: Максимейко Н. Сеймы литовско-русского государства... — С. 124.
- ⁴⁶ LM. — *Užrašymų knyga* 8. — P. 240, 242.
- ⁴⁷ LM. — *Užrašymų knyga* 25. — P. 188, 190.
- ⁴⁸ М. Ясинський вважав, що це положення стосувалось виключно кримінальних справ і підтверджувало правило про непроведення суду за межами землі. (Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-русского государства. — К., 1889. — С. 132 (Прим. 126). На використання цієї норми у кримінальних справах вказав також і М. Володимирський-Буданов (Владимирский-Буданов М. Хрестоматия... — С. 56.).
- ⁴⁹ *Lietuvos Metrika (1528–1547)*. — 6-oji Teismų bylų knyga. — Vilnius, 1995. — P. 46.
- ⁵⁰ Досить часто розгляд судових справ великим князем литовським відбувався під час сеймів. Це давало змогу шляхті, на думку М. Максимейка, «уникнути зайвих витрат на окремі поїздки до в. к. л. спеціально заради суду ...», а позовники мали більше шансів на те, що їхня справа не буде відкладена за недостатньою кількістю радників у в. к., а навпроти, отримає ґрунтовний та всесторонній розгляд». З іншої сторони, вказував далі вчений (і як вже зазначалось вище), розгляд судових справ саме на сеймах був надзвичайно обтяжливим як для господаря і панів-ради, так і для інших делегатів, оскільки «землевласники змушені були знаходитись на сеймі додатковий час, чекаючи, поки закінчатся судові справи, щоб потім перейти до тих питань, ради яких зібрались» (Максимейко М. Сеймы Литовско-Русского государства... — С. 116; 124).
- ⁵¹ Любавский М. Областное деление... — С. 810.
- ⁵² Акты Литовской Метрики. Собраны Ф. Леонтовичем (далі — АЛМ). — Т. I. — Вып. I (1413–1498). — Варшава, 1896. — С. 42.
- ⁵³ Як бачимо, виклик на суд здійснив особисто великий князь, а не воєвода. Можливо, попередній розгляд справи уже провів Д. Путятич, однак за браком джерел нам це невідомо.

⁵⁴ АЛМ. — Т. I. — Вып. II (1499–1507). — Варшава, 1897. — С. 12.

⁵⁵ Зарука могла носити як охоронний характер, так і зобов'язуючий, як у даній справі. (Kulisiewicz W. Zaruka w praktyce administracyjnej... — S. 123.).

⁵⁶ Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. — Т. I: Литовський періодъ. — Одеса, 1912. — С. 92–93.

⁵⁷ Arhiwum książąt Sanguszków w Sławucie, wydane przez Bronisława Gorczaka, konserwatora tegoż archiwum. — Т. IV. (1535–1547). — Lwow, 1890. — S. 21.

⁵⁸ Pirmais Lietuvos Statutas. Tekstai senaja baltaruių, lotynų ir senaja lenkų kalbomis. — Pirma dalis. — Vilnius, 1991. — P. 162.